

кожен з яких торкається окремих аспектів життя та діяльності науковця [49]. Дана публікація є одним з найважливіших доробків грушевськознавства у Франції.

З 1991 р. українські діаспорні історики активно співпрацюють із колегами з України. Ціла низка праць, присвячених Грушевському, була видана в Україні у співпраці з науковцями діаспори [11]. Серед найголовніших можна виділити багатотомне «Листування Михайла Грушевського». На жаль, розробка українознавчої тематики французькими істориками є достатньо пасивною. Основними дослідниками вітчизняного минулого у Франції залишаються, переважно, саме тамтешні українці. Хоча біографічний матеріал про Грушевського подає енциклопедичний довідник «Лярус» [43] та французька Вікіпедія. Можна сподіватися, що інтерес до України зростатиме по мірі зміцнення її державності.

1. *Бережний В.* Глас вопіючого... / В. Бережний // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 47. – С. 8–14. 2. *Бібліографія. Новий і останній том історії М. Грушевського // Тризуб.* – Париж, 1937. – Число 6 (556). – С. 29. 3. *Борщак І. М.* Грушевський у Парижі 1903 р. / І. Борщак // Соборна Україна. – Париж, 1947. – № 2. – С. 36–37. 4. *Верстюк В. М. С.* Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності / В. Верстюк, Р. Пиріг. – К.: Либідь, 1996. – 144 с. 5. *Винар Л.* Грушевськознавство: Генеза і історичний розвиток / Л. Винар – К.: Українське історичне товариство; Фондація ім. О. Ольжича, 1998. – 216 с. 6. *Гл. Л.* «ВУАН» // Тризуб. – Париж, 1932. – Число 30–31 (338–9). – С. 13–17. 7. *Гнатюк В.* «Фантастичні мрії» / В. Гнатюк // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 24. – С. 15–18. 8. *До ювілею академіка Грушевського // Українські вісти.* – Париж, 1926. – № 13. – С. 2. 9. *До ювілею акад. Грушевського // Тризуб.* – Париж, 1926. – Число 48. – С. 27. 10. *Замість відповіді «Тризубові» на його «привітання» М. Грушевському // Українські вісти.* – Париж, 1926. – № 12. – С. 3. 11. *Зілинський І.* Наукова діяльність покійного Михайла Грушевського в Галичині та його внесок в українське мовознавство / І. Зілинський // Збірник пам'яті Івана Зілинського (1879–1952). – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1994. – С. 569–574. 12. *І. З.* Вшанування пам'яті М. Грушевського в Парижі / І. З. // Тризуб. – Париж, 1934. – Число 48 (454). – С. 3–4. 13. *Борщак І.* Михайло Сергійович Грушевський (1866–1926) / І. Б. // Українські вісти. – Париж, 1926. – № 11. – С. 1. 14. «Ля Монд Сляв» і Україна // Українські вісти. – Париж, 1927. – № 18. – С. 1. 15. *М. С.* Смерть проф. Михайла Грушевського / М. С. // Українське слово. – Париж, 1934. – Ч. 84. – С. 1. 16. *Модзалевський І.* Ідеолог відродження Української графіки. Академик проф. Мих. Грушевський / І. Модзалевський // Українські вісти. – Париж, 1926. – № 11. – С. 3. 17. *Н. Д.* [Полонська-Василенко Н.] З моїх спогадів про М. Грушевського / Н. Д. // Україна. – Париж, 1953. – Ч. 9. – С. 744–747. 18. *Онацький Є.* Памяти Великого Українця / Є. Онацький // Українське слово. – Париж, 1934. – Ч. 86. – С. 3; Ч. 87. – С. 3. 19. *Останні хвилини М. Грушевського і вшанування його пам'яті // Тризуб.* – Париж, 1934. – Число 46–7 (452–3). – С. 5–7. 20. «Очень ценный труд» // Українські вісти. – Париж, 1926. – № 16. – С. 3. 21. *Похорон проф. М. Грушевського // Українське слово.* – Париж, 1934. – Ч. 85. – С. 1. 22. *Роман В.* Рабська психіка / В. Роман // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 50. – С. 9–12. 23. *Ростовцев М.* Происхождение Киевской Руси / М. Ростовцев // Современныя записки. Общественно-политический и литературный журнал. – Париж, 1921. – Т. III. – С. 142–149. 24. *С. М.* Грушевский / С. // Последняя новости. – Париж, 1934. – № 4998. – С. 3. 25. *Сірополко С.* Відновлена «Україна» та її виступ проти акад. М. Грушевського / Ст. Сірополко // Тризуб. – Париж, 1933. – Число 8 (366). – С. 3–6. 26. *Стахів М.* Деякі матеріали про світогляд Грушевського / М. Стахів // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.

Секція історії України. – Т. СХСVII. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1978. – С. 221–236. 27. *Тельвак В.* Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / В. Тельвак – К.; Дрогобич: «Вімір». – 494 с. 28. *Україніка // Українські вісти.* – Париж, 1928. – № 62. – С. 3. 29. *Франко-Український культурний зв'язок (Розмова з проф. Андре Мазоном) // Українські вісти.* – Париж, 1927. – № 27. – С. 1. 30. *Чикал-бей.* Замість привітання на ювілей (Фельетон) / Чикал-бей // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 48. – С. 8–9. 31. *Шабля В.* Великі роковини / В. Шабля // Тризуб. – Париж, 1927. – Число 16 (74). – С. 16–19. 32. *Шаповал Ю.* Михайло Грушевський / Ю. Шаповал, І. Верба – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 2005. – 352 с. 33. *Шульгин О.* Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України / О. Шульгин // Тризуб. – Париж, 1934. – Число 46–7 (452–3). – С. 2–5. 34. *Ювілей акад. М. С. Грушевського // Тризуб.* – Париж, 1926. – Число 47. – С. 24–25. 35. *Ювілей акад. М. С. Грушевського // Українські вісти.* – Париж, 1926. – № 10. – С. 3. 36. *Ювілей акад. М. С. Грушевського // Українські вісти.* – Париж, 1926. – № 12. – С. 2. 37. *André Mazon.* L'Académie Ukrainienne des Sciences / A. M. // Le Monde Slave. – Paris, 1925. – Num. 4. – P. 323–324. 38. *Anthologie de la littérature ukrainienne (jusqu'au milieu du XIX siècle) – Paris-Genève-Prague, 1921. – 143 p.* 39. *Borschak É.* Michel Hrouchevsky / E. Borschak // Bulletin Franco-Ukrainien – Paris, 1966. – № 26. – P. 8–29. 40. *Borschak É.* Mikhaïlo Hruševskij (1866–1934) / E. Borschak // Le Monde Slave. – Paris, 1935. – Tome I. – P. 12–35. 41. *Choulingine A.* Michel Hrouchevsky et sa conception de l'Histoire de l'Est Européen / A. Choulingine // Bulletin Franco-Ukrainien – Paris, 1966. – № 26. – P. 30–39. 42. *Gautier G.* Histoire Ukrainienne. Publications en langue Ukrainienne parues dans L'U.R.S.S. de 1917 à 1928 / G. Gautier // Revue Historique. – Paris, 1929. – T. CLXII. – P. 133–146. 43. *Hrouchevsky (Michel) // Larousse du XX siècle en six volumes. – Paris, s. a. – P. 1082.* 44. *Hrouchevsky M.* La principauté de Kyiv (Kiev) au Moyen-Age / M. Hrouchevsky // Bulletin of the International Committee of Historical Sciences. – Paris, 1941. – Vol. XII. – Part I. – P. 9–21. 45. *Hrucevsky M.* Cours d'histoire de l'Ukraine / M. Hrucevsky; red. par A. Choulingine. – Paris: Première imprimerie ukrainienne en France, 1959. – 241 p. 46. *Hrucevsky M.* Abrégé de l'histoire de l'Ukraine / M. Hrucevsky. – Paris; Genève; Prague, 1920. – 256 p. 47. *Joukovsky A.* Histoire de l'Ukraine des origines à aujourd'hui / A. Joukovsky. – Paris: Dauphin, 1993. – 324 p.; (rééd. 2005). 48. *Joukovsky A.* La France et l'Ukraine / A. Joukovsky, A. Zlenko. – Paris: Dauphin, 1998. – 84 p. 49. *Joukovsky A.* Mykhailo Hrouchevskij. Sa vie et son oeuvre. / A. Joukovsky. – Paris: Du Dauphin, 1997. – 167 p. 50. *Kossénko H. M.* Hrouchevsky. Grand historien de l'Ukraine et premier chef de la République Démocratique Ukrainienne (1866–1934) / H. Kossénko // Prométhée. – Paris, 1935. – № 99. – P. 12–15. 51. *La mort de Mikhaïlo Hrouchevsky // Prométhée.* – Paris, 1934. – № 97. – P. 24–25. 52. *La Renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1917 aux années 1930 (Paris, 25–26 novembre 1982): Actes du colloque / Institut National des langues et civilisations orientales. Réd. E. Kruba, A. Joukovsky. – Paris-Munich-Edmonton: INALCO, 1986. – 470 p.* 53. *Le «Peuple Ukrainien» par un Petit-russien de Kiev. – Nansy-Paris-Strasbourg, 1919. – 42 p.* 54. *Mazon A.* Nécrologie: Mychajlo Hruševskij / A. Mazon // Revue des Études Slaves. – Paris, 1935. – Tome quinzisième. – P. 185–187. 55. *Michel Hrouchevsky // L'Ukraine. – Lausanne, 1917. – № 1 (19). – P. 1.* 56. *N. F. M.* Hrucevsky. Abrégé de l'histoire de l'Ukraine / N. F. M. – Paris, Genève, Prague; 1920, pp. 256 // L'Europa Orientale. – Roma, 1921. – Anno I. – S. 295. 57. *Niessel H., général.* Le triomphe des Bolchéviques et la paix de Brest-Litovsk: Souvenirs 1917–1918 / H. Niessel. – Paris: Plon, 1940. – 381 p. 58. *Rappaport J.* La vie intellectuelle de l'Ukraine / J. Rappaport // Le Monde Slave. – Paris, 1931. – № 1. – P. 135–150. 59. *Rostovtzeff M.* Les origines de la Russie Kievienne / M. Rostovtzeff // Revue des études slaves. – Paris, 1922. – Tome second. – S. 351–373. 60. *Šulgin A.* La vie scientifique de l'Ukraine de 1880 à 1918 // A. Šulgin / Le Monde Slave. – Paris, 1927. – № 6. – P. 466–475. 61. *Tabouis G., général.* Comment je devins Commissaire de la République Française en Ukraine / G. Tabouis. – Varsovie, 1932. – P. 157.

Олег Ткач, Анатолій Ткач

Загальне, особливе та одиначне у формуванні національної свідомості латиноамериканців

В статті здійснено порівняльний аналіз національної та цивілізаційної специфіки самовизначення латиноамериканців.

In the article comparative analysis of national and civilization's specificity of self-determination of Latin Americans is done.

У кожній локальній цивілізації універсальні категорії буття наповнюються конкретними тимчасовими і топологічними змістами. Це розуміння відноситься і до категорії «нація». Такий тип соціального зв'язку властивий тільки цивілізованому

співтовариству. В архаїчних культурах існує інший тип зв'язку, побудований за принципом споріднення і власності – рід на чолі зі старійшинами. У варварському суспільстві – плем'я на чолі з тимчасовим вождем, що формується не за родин-

ними, а за сусідськими підставами. І тільки в умовах цивілізації біологічні зв'язки остаточно поступаються місцем зв'язкам переважно духовно-емоційним і раціональним. І тут на передній план висувається нація, що зберігає, включає у свій зміст соціопсихологічне, духовну спадщину попередніх стадій соціокультурного розвитку людини. Саме тому ці елементи свідомості багато в чому зберігають попередню міфологічну оболонку. Тому важко визначити головне, сутність нації як категорії цивілізованого суспільства, хоча вона зовні виступає для нас у формах, запозичених у попередніх стадіях як квазіродинні відносини [4, с. 162].

Нація узгоджується з характерним для стадії цивілізації інститутом – державою. Тим самим терміном є у публіцистиці і політичний інститут, і квазінауковий, конструкт, що уподібнюється родині. Адже державу, особливо в Давньому світі й у Середньовіччі, часто уподібнювали великій родині, а в королі бачили її главу. В латинській мові слово «нація» саме і позначає родинний зв'язок. А в римському праві, звідки це поняття і перекочувало на порозі Нового часу до Латинської Америки, категорія «нація» вказувала вже не на родинні, а на земляцькі, сусідські відносини. Тобто відносини спільного проживання на географічно визначеній землі. Таким чином, у цивілізованому суспільстві національність і родинно-племінні відносини, детерміновані природою, розходяться. Національні відносини є об'єктом особистого вибору. Саме тоді, між VII і V ст. до н. е., датується народження особистості людини й одночасна поява універсальних світових релігій, відкритих для всіх людей, незалежно від їхнього природного походження.

У середньовічних європейських імперіях і королівствах словом «нація» позначали земляцькі курії у військово-лицарських і чернечих орденах, університетах, торговельних факторіях. Так було й у Габсбурзькій імперії, що іменувала себе Священною Римською імперією німецької нації, хоча населена була не стільки германцями, скільки людьми, що належали до інших курій, зокрема, і до іспанської. Через те, що іспанська Америка дісталася Габсбургам іспансько-фламандської гілки, поняття нації злилося з поняттям іспанської держави, хоча вона і була універсальною монархією. Вона перестала бути нею наприкінці XIX ст., що нанесло травму не тільки іспанській, але і латиноамериканській національній самосвідомості.

На прикладі Латинської Америки особливо визначаються можливості особистого й відповідального вибору людиною своєї ролі через її історично сформовану цивілізаційну специфіку. Тому національність і національне питання стали привертати увагу її мешканців після завоювання Америки іспанськими і португальськими військовими загонами шукачів пригод і золота. І це знайшло відображення в громадській думці, у повідомленнях мореплавців і воєначальників, місіонерів, у хроніках сучасників [2, с. 279].

У 1962 р. із проголошенням незалежності Тринідаду і Тобаго, Ямайки почався процес формування системи самостійних держав Карибської Америки і поступового оформлення регіону Латинської та Карибської Америки з інститутами за визначенням економічної комісії ООН для Латинської і Карибської Америки. У 90-х рр. XIX ст. розпочався процес оформлення панамериканської системи республік з панамериканської конференції у Вашингтоні і створення Панамериканського бюро. У 1948 р. ця система перетворилася в Організацію американських держав з мережею соціально-економічних, військово-політичних, культурних і науково-технічних міжамериканських інститутів.

У період «холодної війни» і розколу світу на військово-політичні блоки, що протистояли, здавалося, що визначилися альтернативні, взаємовиключні моделі: «національна», латиноамериканська і панамериканська. За сучасних умов стає зрозуміло, що дійсність набагато складніша, що в ній відбуваються взаємодоповнюючі процеси і поступово складається багатозарова структура нового, постмодерністського світопорядку. Органічною частиною цього порядку є субнаціональні, національні, субрегіональні і регіональні рівні у Західній півкулі, що встановлюють зв'язки між собою та структурами в Європі, Азії, Африці, Океанії. Поряд з цими синхронними процесами відбуваються і діахронні у вигляді довгих історичних цивілізаційних і міжцивілізаційних хвиль.

У період індустріалізації Латинської Америки, коли головною діючою особою була держава, основою цього регіону була проголошена «нація». «Нація вище усього» – повторювали «каудільо» і «карай гуасу», домагаючись включення в конституції держав. Так, конституції претендували на імперськість у регіональному масштабі перонівської Аргентини і сусіднього Уругваю. Вони визначали, що «нації» та громадяни зобов'язані жертвувати не лише своїми надбаннями, але і всім життям, обоюючи свою «націю». Ці положення «прикрашали» у 30–50-х рр. конституції Аргентини, Венесуели, Гватемали, Домініканської Республіки, Колумбії, Коста-Ріки, Панами, Парагваю, Сальвадору, Уругваю, Чилі й Еквадору. До конституцій Колумбії і Коста-Ріки була включена теза, що суверенітет належить винятково «нації». «Суверенітет нації» у цей час виявлявся вищою цінністю і навіть протиставлявся міжнародним угодам і зобов'язанням держави, ставився вище [3, с. 112].

Однак і тоді, у часи поширення національного принципу в конституціях латиноамериканських республік залишалися риси «об'єднавчої» традиції, мрії про велику латиноамериканську батьківщину, і навіть, ібероамериканської «мадрепатрії», «материнської батьківщини» – Іспанії. Так, Конституція Венесуели 1958 р. передбачала пільги при натуралізації для населення, що проживало в Іспанії або латиноамериканських держав. Аналогічні положення фігурували тоді в конституціях Гватемали, Гондурасу, Панами. Пільга поширювалася не лише на вихідців з Іспанії, але і всіх «незалежних американських держав», тобто США, Перу. Конституція Колумбії 1886 р. представляла аналогічні пільги не лише іспано-американцям, але і бразильцям. У конституціях центрально-американських республік звичайно аналогічні пільги поширювалися на уродженців усієї Центральної Америки. Конституція Сальвадору 1950 р. навіть стверджувала, що Сальвадор «є частиною центральноамериканської нації» і «зобов'язаний сприяти цілком або частково відновленню Республіки Центральної Америки» (ст. 9) [1, с. 89]. Конституція Гватемали 1956 р. ставила за обов'язок держави сприяти «відновленню союзу Центральної Америки».

Ситуація змінилася докорінно в 80–90-х рр. XX ст., коли перед Латинською Америкою визначилися завдання переходу від індустріального суспільства до інформаційного, її захлинула «третя хвиля демократизації». Тоді Латинська Америка використала досвід Конституції 1978 р. Іспанії. Тут уже не людина приносилася в жертву державі, а держава зобов'язувалася служити благу людини, дотримуючи права й охороняючи свободу. Міжнародні зобов'язання держави і норми одержали пріоритет перед національними законами, що приводяться у відповідність з першими. Так, Конституція Федеративної Республіки Бразилії 1988 р., нагадувала Кон-

ституцію Федеративної Республіки Німеччини. Країна називалася «Сполучені штати Бразилії». Плебісцит, проведений у 1993 р. за Конституцією, остаточно затвердив у Бразилії республіканську форму правління. З 1822 по 1889 р. Бразилія була «імперією» з монархічною формою правління. І хоча «імперію» скинули саме військові, що проголосили країну республікою, але у вищих військових колах зберігалася прихильність до авторитаризму.

Армія здійснювала державні перевороти, запроваджуючи військово-авторитарний режим. Останній такий режим тримався в Бразилії фактично з 1964 по 1988 р. Але і після прийняття нової діючої конституції впливові військові кола не дозволили включити формулу про республіканську форму правління і тільки плебісцит 1993 р. змусив поступитися громадській думці (10,2 % виборців, що брали участь у плебісциті, висловилися за відновлення монархії, у той час як за республіку проголосували 66,1 %). За президентську форму республіки було подано не набагато більше половини голосів (56,6 %), за парламентську – лише чверть (24,7 %). Позначилася та обставина, що і на лівому, і на правому флангах електорату переважала схильність до авторитарних методів управління, до «сильної руки», до харизматичного вождя, який швидко вирішить усі проблеми країни.

Існують розходження між «формальною» країною, тобто закріпленими в конституціях та інших законах принципами, і дійсним станом речей, «реальною країною» з національною свідомістю ібероамериканських держав та громадян. Ще з часів Середньовіччя Іспанія жила за формулою «підкорююся, але не виконую», коли справа йшла про виконання королівських указів і розпоряджень. Поки указ готувався, поки його обговорювали численні комісії, призначені королем, а то і спільно королем і римським престолом, поки король затверджував його і він доходив до безпосереднього виконавця, проходило декілька років, десятиліть, стан змінювався, чиновники – теж, і виконувати указ уже не було можливості. Так відбулося, наприклад, з «новими законами про Індії» на початку 40-х рр. XVI ст., які забороняли поневолення індіанців. Вони залишилися на папері, а на підставі вилучень з них та інших застережень лише на Антилських островах і лише за два десятиліття було продано в рабство понад півмільйона індіанців. В сучасних умовах XXI ст. існує заборона дискримінації за расовою ознакою в Бразилії, але дотепер там не бачили президентом жодного індіанця, афробразильця або мулата, хоча в президентському кріслі були особи італійського, чеського і німецького походження. Сприятливіша ситуація для індіанців склалася в Мексиці, Центральній Америці, на Антилських островах і в ряді андських країн. На жаль, на Південному конусі положення інше, хоча там давно діють закони про рівноправність і навіть зустрічаються пам'ятники на честь індіанців і негрів – учасників війни за незалежність цих країн [5].

Таким чином, у Латинській Америці звичай набагато сильніше закону, що є пануванням патрон-клієнтелістських відносин не лише в сільській місцевості, але й у мегаполісах, а також дивовижною бюрократизацією держави. Хоча конституції закріплюють поділ влади, але на практиці усюди виконавча влада, зосереджена в руках президента, підминає законодавчу і судову галузі влади. Президентіалізм (по-іспанськи – пресіденсіалізм) – є характерною рисою реального державного устрою. За сучасних умов президент держави уособлює «націю» і є втіленням «національної ідеї» у реальному житті.

Зміни відбулися у 80-х і на початку 90-х рр., які похитнули систему «пресіденсіалізму» і відкрили смугу не лише формальної, але і реальної демократизації державного устрою. В усіх державах відбувалися вибори президента і парламенту, ніде не було звичайного для Латинської Америки самопроголошення («пронунсіамендо») президента, що спирається на армійські багнети. У випадках корупції, засвідчених судовою владою, президенти, викриті в цьому злочині, не тільки відсторонялися від влади, але і відбували покарання у в'язниці. Перед судом стали не лише великі військові диктатори Аргентини, Парагваю, Болівії, Чилі. Достроково відсторонені від влади (або пішли у відставку) президенти Бразилії, Венесуели, Еквадору, Перу, Гватемали, Аргентини та інших країн. Переслідувалися судами також колишні президенти Мексики, Перу, Еквадору за економічні і карні злочини, зроблені в період їхнього перебування при владі. Це, безсумнівно, сприяло підвищенню ролі і ваги законодавчої, судової і контрольної гілок влади в політичному житті латиноамериканських країн. В усіх цих випадках ініціатива відсторонення від влади президентів, що зловживали нею, виходила від громадянського суспільства і супроводжувалася масовими народними виступами і політичними страйками. Хоча не завжди застосована процедура імпичменту стосовно діючого президента сприяла зміцненню демократичного правопорядку і законності в країні. Імпичмент або змушена відставка викликали політичний хаос і посилювали авторитарні тенденції, викликали втручання військових кіл у прийняття політичних рішень, наприклад, в Гватемалі, Еквадорі, Венесуелі [6, с. 149].

Замість колишнього оboжнювання держави як основи конституціонального ладу, тепер визначалися охорона гідності людської особистості поряд із суверенітетом, громадянством, соціальною цінністю праці і свободою підприємництва, політичним плюралізмом. Якщо колишні конституції висували на перший план уніфікованість як державний ідеал, то тепер найважливішим надбанням Бразилії шанувалися культурна, регіональна й етнічна розмаїтість, що є важливим джерелом розвитку і підтримки культурної ідентичності. Так, ст. 242 Конституції зобов'язує у вивченні історії Бразилії враховувати внесок різних культур і етнічних груп у формування бразильського народу. У Конституцію 1988 р. був включений спеціальний розділ (глава VIII), присвячений індіанцям, і особливі параграфи до статей, що трактують питання утворення і культури. Ст. 232 заборонила примусове переселення індіанських племен із займаних ними територій. Згідно ст. 231 держава гарантує індіанським громадам право на використання рідної мови в освітньому процесі і застосуванні власних особливих методик навчання (у Бразилії з 1938 р. освіта здійснюється португальською мовою, а після створення Меркосуру як другу мову запроваджено іспанську). Не лише індіанці, але й інші етнічні групи одержали конституційні гарантії державної підтримки своєї ідентичності і розвитку своєї культури. Особливе значення має ст. 215: «Держава сприяє проявам народної, індіанської, афро-бразильської культури та інших культур, що беруть участь у національному культурному процесі. Закон устанавлює пам'ятні дати особливого значення для різних національних етнічних груп».

Таким чином, якщо раніше умовою національної єдності вважалася уніфікованість способу життя і поведінка громадян держави, то в умовах сьогодення латиноамериканські законодавці визначили етнокультурну розмаїтість. Так, у ході обговорення проекту нової Конституції Еквадору в 1998 р.

на засіданнях Установчих зборів впливові індіанські організації вносили пропозиції закріпити в Конституції характеристику держави як «багатонаціональної». Однак в остаточному вигляді це формулювання було значно зм'якшене. У ст. 1 глави першої, у ст. 62 третього розділу характер держави визначений як плюрокультурний і мультиетнічний.

Одне з перших у Латинській Америці колективних досліджень, присвячених національній ідентичності і національній ідеї, здійснила група латиноамериканських лівих соціологів і представила перуанську націю як якусь «колективну особистість», свого роду пучок енергій великої групи людей, що зливаються воедино. Ця особистість усвідомлює себе перуанською нацією, члени якої ставлять вірність їй вище індивідуальних і групових (класових) інтересів. Це значить, що поняття нації не охоплює обов'язково всіх мешканців Перу. Так, на їхню думку, за межами перуанської нації є численні групи індіанського населення, не ідентифікуючі себе як перуанців [7]. Однак соціально-політичні процеси в Перу ведуть до більшої участі індіанців у політичному житті цієї країни. У 2001 р. президентом країни вперше в історії був обраний індіанець – кечуа, який вийшов із соціальних «низів» суспільства. Аналогічні тенденції намітилися й у Болівії.

Президент Мексики С. Т. Ф. Кесада у своєму посланні Національному конгресові у вересні 2002 р. декілька разів звертав увагу парламентаріїв на необхідність корінної зміни положення індіанського населення. Він зажадав «створити гідні умови життя для індіанського населення, покінчивши з його маргінальним положенням у суспільстві» [7].

Президент визначив, що в основі гуманної політики, що здійснюється Мексикою, є «повага до людської особистості». Кесада повідомив, що відповідно до принципів правової держави Мексика засудила несправедливості, допущені у відношенні індіанського населення, що піднялося на боротьбу в захист своїх прав. Індіанців, арештованих за політичними мотивами, визволили з в'язниць. Замість державного патерналізму і політичної нетерпимості в політиці взяли гору толерантність і прагнення вести діалог.

На відміну від Європи та Азії законодавство Латинської Америки історично, традиційно, як і в США, дає самовизначенню особистості пріоритет стосовно самовизначення племінних, етнічних, расових та інших груп. Звідси і перевага культурної автономії, що не прикріплюється до конкретної території. В Америці федералізм ніколи і ніде (крім Гаїті) не сполучався з тією або іншою расою або нацією, а з територією. Постійне змішування різних етнічних груп і їхнє спільне проживання на одній території не дозволяли створювати монокультурні, етнічно однорідні державні утворення. Тому і «національна ідея» не могла на державному рівні трактуватися за аналогією з Європою або Азією. Численні спроби різних ідеологів скопіювати буквально такі моделі незмінно зазнавали невдачі, а аналогічні рухи завжди здобували маргінальний і навіть езотеричний характер, тому що відкидалися громадською думкою.

Перехід до інформаційного суспільства в Америці супроводжується модернізацією проектів регіональної інтеграції, що знаходить своє вираження у видозміні інтеграційних програм. «Національні ідеї» змушені враховувати реальні процеси регіональної інтеграції, пристосовуватися до них і здобувати новий вигляд. Це відбито й у сучасних редакціях конституцій латиноамериканських держав. Так, ст. 4 Конституції Бразилії вказує на прагнення цієї країни до економічної, політичної, соціальної і культурної інтеграції з народами Латинської Америки з метою утворення Латиноамерикан-

ської співдружності націй. В ст. 7 «Перехідних положень» конституції визначається будівництво на південному конусі континенту разом із сусідами економічного співтовариства за моделлю Європейського союзу. Підтримується також ідея союзу португаломовних держав, що підкріплюється пільгами для їхніх громадян у процесі інтеграції (за умови взаємності).

«Північноамериканська зона вільної торгівлі», створена в 1994 р., не пішла шляхом перетворення в «супрарегіональну державу», як думали спочатку її автори. Не стала вона і «наддержавою трьох», тому що на відміну від Меркосура (створеного в 1997 р.), немає постійного механізму консультацій між президентами з найважливіших регіональних проблем. Вони здійснюються на Півночі періодично, коли того вимагають надзвичайні обставини. Відсутні і повновладні наддержавні інститути. І хоча в цій зоні Мексика залишається, на відміну від США і Канади, економічно слаборозвиненою частиною зони, більшість її населення нічого не одержало від свободи торгівлі. Економічна ситуація частини робітників навіть погіршилася, «великий бізнес» не тільки північних сусідів, але і південних з ентузіазмом підтримав і продовжує підтримувати цей договір. Однак на прикладі Мексики стає очевидним для всіх американських республік, що при приєднанні до північноамериканської зони вони не отримують «монетаризації» півкулі за зразком Європейського союзу з його «євро», а стануть безмовним об'єктом однобічної «доларизації», якщо намічений графік розширення зони після 2010 р., буде реалізований.

Хоча в НАФТА немає «наднаціональної» інституціональної надбудови і тому начебто відсутня власна «ідентичність» з зовнішніми атрибутами, все ж такі фактично – присутність загального ринку товарів, послуг, інформації, робочої сили і капіталів усуває державні бар'єри і свавілля бюрократичної державної машини. У результаті природним чином формуються поверх державних кордонів нові соціально-економічні і культурні регіони усередині співтовариства. У сучасній літературі розробляється в якості одного з ймовірних сценаріїв майбутнього гіпотеза про розпад США, Канади і Мексики на дев'ять різних держав. Створення НАФТА і перспектива трансформації цієї зони в панамериканську пом'якшує сценарій і замінює на м'якіший сценарій з доцентровою тенденцією.

На відміну від «Північноамериканської зони вільної торгівлі» Меркосур сформований не з економічних, а з політичних факторів. Головною проблемою демократично обраних урядів, що прийшли до влади, стала підтримка сформованої після усунення військових диктатур політичної системи в цьому регіоні. Саме тому визначилася турбота про підтримку в цих державах демократичного правопорядку, захисту цінностей. Порушення цього принципу несумісне з приналежністю до Меркосуру. Саме тому визначилася особлива педантичність, з якою уряди цих держав ставляться до процедур прийняття рішень як на вищому рівні, так і на рівні міністерств та інших урядових закладів. Тут були створені міжурядові, наддержавні інститути з дотриманням рівноправності учасників договору і повагою принципу національного суверенітету кожного. Тому відносини й угоди з Меркосуром здаються привабливими для західних і північних сусідів і партнерів. Така структура має відмінності від принципів побудови Європейського союзу, проте полегшує контакти з Меркосуром.

Теоретики північноамериканської геополітики принижують роль Латинської Америки у світовій політиці. Але з подоланням «холодної війни» їхня увага до «південних сусідів»

зменшилася. Так, щорічник бостонського Стратегічного інституту Сполучених Штатів за 1973–2001 рр. приділив латиноамериканським сюжетам понад двадцять статей, у 90-х рр. минулого століття і за два перших ХХІ ст. у щорічнику було п'ять статей, а в 2009 р. – жодної. Проте в конкретній політиці США латиноамериканському напрямку приділяється увага, особливо після трагічних подій 11 вересня 2001 р. Їх турбує ослаблення ролі держави економічно слабозрозвинених країн у контролі за подіями на території. Так, Вашингтонський Центр стратегічних і міжнародних досліджень і Масачусетський технологічний інститут у своєму журналі «Вашингтон куортерлі» запровадили спеціальну рубрику про «архітектуру націй» як однієї із важливих проблем у сучасному світі. За підрахунками авторів журналу, у світі у 2010 р. нараховується приблизно 30 випадків розвалу держав і втрати ними контролю за безпекою на своїй території [7].

У Латинській Америці автори журналу не вказують таких подій у сьогоднішні. Хоча уряд Колумбії втратив реальний контроль над значною частиною своєї території. Так відбулося в Сальвадорі, Гватемалі, Панамі і Гаїті. Був відпрацьований діючий механізм пост-конфліктної реконструкції національної держави за участю міжнародних і регіональних інститутів (у тому числі Всесвітнього банку), федерального уряду США та їхніх збройних сил (здійснення цивільно-військових операцій). Особлива увага при цьому приділяється попередженню таких ситуацій. Помітну роль грають угоди про партнерство між окремими урядами штатів США й урядами латиноамериканських держав за участю командування південним округом армії США.

У центрі уваги з боку політиків і політологів США виявляються громадянсько-військові, військові і фінансові операції. Основна турбота зосереджена на відновленні функцій національної держави. Значно менше уваги приділяється ролі громадянського суспільства. Обходиться питання про розширення компетенції місцевих органів влади і зміцненні прав громадян, тобто питання про будівництво основ демократії.

Реставрація розваленого корумпованого авторитарного режиму не є в дійсності відновленням національної держави, тому що не усуває причин, що породили кризу. У новому світовому співтоваристві, що складається, роль національної держави не може бути застарілою, тому що об'єктивні обставини вимагають проведення глибоких структурних реформ і перерозподілу компетенції між новими, наднаціональними інститутами, державою і місцевим самоврядуванням. Без цього кризи будуть знову відтворюватися з ще більш трагічними наслідками не лише для даної держави, але і для усього світового співтовариства. Грізні наслідки морського піратства, індустрія масового викрадення людей, наркобізнес приводять до феномена міжнародного тероризму і захоплюють усі країни світу.

Таким чином, національна ідея не прижилася в Латинській Америці через низький рівень етнонаціональної самосвідомості та відсутність традицій етнічної солідарності. У свою чергу, це відбулося через те, що в Латинській Америці історично держава не будувалася за етнічною основою. Тому дотепер ставиться під сумнів питання існування таких держав, у яких індіанське населення складає етнічну більшість або відносну більшість населення, наприклад, Болівія, Гватемала. Тут майже єдиним гарантом державного

суверенітету протягом самостійного існування цих республік виступала клерикально-мілітаристська верхівка, що обслуговувала переважно інтереси іноземних гірничорудних і транспортних компаній і експортерів-латифундистів, що стали за сумісництвом банкірами і торгівельними монополістами.

Основна маса латиноамериканців ніколи не мала відчуття єдності культури та історичної долі, тобто тут немає системи загальних цінностей, немає загальних традицій. Релігієзнавці можуть заперечити, що монополія протягом п'яти століть католицької церкви є загальною традицією або, принаймні, її системоутворюючою базою. Але фахівці-історики можуть заперечити цей довід, вказавши, по-перше, на всесвітній наднаціональний характер цієї церкви. Спроби побудувати ці церкви на національному ґрунті, наприклад, у Перу і Бразилії зазнали невдачі. По-друге, можна вказати на розповсюджений релігійний синкретизм. Наприклад, в Бразилії або Гватемалі, Болівії, навіть Пуерто-Ріко місцеві католицькі свята камуфлюють історичну пам'ять, успадковану від індіанських і африканських племінних груп.

Домінування в суспільному політичному житті латиноамериканських республік вертикальних, переважно патрон-клієнтельських соціальних відносин, на шкоду горизонтальним, нерозвиненість громадянського суспільства і слабкість держави – така картина соціального базису латиноамериканської цивілізації. Внаслідок цього влада і багатство концентруються в руках вузького шару монополістів, позбавлених національних коренів і обслуговуючих переважно потреби світового ринку, а не внутрішніх ринків. Місцеві ринки є слабо структурованими і роз'єднаними один з одним. Упродовж п'яти століть підтримується своєрідна расово-кастова система управління, що виключає бідні «кольорові» касти з процесу прийняття рішень на всіх рівнях. Культура вищих каст, переважно європейська, чужорідна в очах нижчих. Вони мають зовсім різні системи цінностей і навіть говорять на різних варіантах і діалектах іспанської і португальської мов, а в ряді країн ще і на різних діалектах індіанських мов.

Таким чином, це обумовило феномен перехресних ідентичностей особистості та нації. Цей феномен є продуктом транскеанських і транснаціональних міграцій великих і малих груп та утворення численних діаспор. Внаслідок цього переважно більшістю населення майже у всіх латиноамериканських країнах, крім Гаїті, Болівії, Гватемали, стали метиси і мулати. Ця обставина визначає своєрідність латиноамериканського й карибського світу в цивілізаційному контексті.

1. Дабаган Э. С., Лапшев Е. Г., Стеценко А. К., Шемякин Я. Г., Шульговский А. Ф. Латинская Америка: политические партии и социальные движения / РАН; Институт Латинской Америки / З. В. Ивановский (отв. ред.), А. Ф. Шульговский (отв. ред.). – Т. 1. – М., 1993. – 179 с. 2. Дальянегра П., Дабене О., Калверта Л. Переход от авторитаризма к демократии: латиноамериканская специфика: Реферативный сб. / РАН; Институт научной информации по общественным наукам (ИНИОН) / О. А. Жирнов (отв. ред.), Н. В. Михайлова (отв. ред.). – М., 1997. – 112 с. – С. 79. 3. Джанда К., Берри Голдман. Трудным путем к демократии. – М.: РОССПЭН, 2006. – 656 с. 4. Конституції держав американського континенту. – Т. III. – М., 1959. 5. Конституції держав американського континенту. – Т. II. – М., 1957. 6. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / В. А. Бажанов (ред.), В. А. Бажанов (пер. с англ.). – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 320 с. 7. Национальная идея: страны, народы, социум / Отв. ред. Оганисян Ю. С., Ин-т социологии РАН. – М.: Наука, 2007. – 421 с.